

АКТУЕЛНА ПИТАЊА
ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ И
ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ
СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Радови са научног скупа „Актуелна питања
лексикологије и лексикографије српског језика“,
одржаног у Андрићграду 9. и 10. октобра 2021)

Андрићев институт
Андрићград, 2022

Марија С. ЂИНЂИЋ*

Институт за српски језик САНУ, Београд

801:811.163.41'373

ПОРЕДБЕНЕ ФРАЗЕОЛОШКЕ ЈЕДИНИЦЕ У СРПСКОМ И ТУРСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет овог рада је компаративно-контрастивно сагледавање поредбених фразеолошких јединица са компонентом *gibi* у турском, односно компонентом *као* у српском језику. То су фразеолошке јединице попут *ay gibi* 'лепа као месец' у турском језику, односно *лепа као слика* у српском језику. У раду је дата подела поредбених фразеолошких јединица према категоријалном значењу у овим двама језицима, као и увид у лексикографске традиције обраде поредбених фразеолошких јединица у србистици и туркологији.

Кључне речи: поредбене фразеолошке јединице, фразеологија, лексикографија, српски језик, турски језик

Поредбене фразеолошке јединице представљају структурни вишелексемни спој у којима се семантички процеси заснивају на поређењу, компарацији, а не на метафори или метонимији као што је то случај код других фразеолошких јединица. Код метафоре се оно што

* msdjindjic@gmail.com

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору бр. 451-03-9/2021-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

се пореди и компаративни део (оно са чим се пореди) поређењем зближавају, али се не поистовећују. Наиме, „поређење само указује на зближавање објеката и може да се користи и при описивању случајне или тренутне сличности“ (Гољак 2009: 215). Није свако поређење фразеолошко (нпр. *Илија је добар као његов отац*). У нефразеолошким поређењима попут овога пореде се истородни предмети или бића и то по некој заједничкој особини, док се код фразеолошких упоређују неистородни предмети или бића различитог порекла и састава (нпр. човек и анђео), појмови, уз одређени, виши или нижи степен сликовитости (идиоматичности) у компаративном делу (нпр. *ружан као лопов, леп као анђео* и др.) и квалификацију сужено на одређену доминантну карактеристику која се некоме или нечему приписује (Мршевић 1987: 42). У поредбеним фразеологизмима описује се човек као носилац одређених особина, квалитета, као вршилац одређене радње и сл.

Према Д. Мршевић-Радовић (1987: 42), велики број фразеолошких поређења припада типу код кога се упоређује један конкретан предмет с другим предметом који нам није појединачно познат и чије је лексичко значење „сужено на значење доминантне карактеристике“. Такође, важан услов да поређење буде фразеолошко јесте оно у којем именица означава на пример особу којој средина приписује одређену особину која јој није природно дата, на пример: *живи као паша, псује као амалин* и сл., где услов потребан да поређење буде фразеолошко „лежи у његовој конвенционалности, општости“, у широкој употреби унутар једне заједнице (Мршевић 1987: 93).

У раду се даје компаративно-контрастивни опис поредбених фразеолошких јединица са компонентом *gibi* у турском, односно компонентом *као* у српском језику. У српском језику поредбени фразеологизми били су предмет разматрања Б. Николића (1973), Д. Мршевић-Радо-

вић (1987: 42–44; 92–97), А. Пејановић (2010: 29–37), А. Мушовић (2002), Н. Вуловић (2015). С. Гољак (2009) је проучавала белоруске и српске поредбене фразеологизме са зоонимом као компонентом, С. Марјановић (2017) даје синхронијски компаративно-контрастивни опис поредбених фразема с компонентом *comme* у француском, односно компонентом *као* у српском језику, док Д. Ајдачић и Л. Н. Ајдачић (2015) анализирају међусобне односе и разлике присутне на пољу поредбене српско-украјинске фразеологије.

У турском језику поређење по једнакости изражава се помоћу постпозиција *gibi*, као, попут и *kadar*, као, колико. Постпозиција *gibi* служи за поређење лица или предмета по квалитету и особини и указује на начин на који се врши радња: *Vi kavun şeker gibi tatlıdır. Ова је диња слатка као шећер.¹ Babam, İngilizceyi su gibi biliyor. Мој отац зна енглески као воду.* Са постпозицијом *kadar* изражава се једнакост у интензитету заступљеног својства: *Selim, Mert kadar çalışkandır. Селим је вредан као Мерт.²* У Турској се темом поредбених израза бавила Г. Сел (2012), која је ексцерпирала 356 поредбених израза из једнотомног речника турског језика *Türkçe Sözlük* (ТС) из 2005. године и поделила их према структури субјекта поређења на изразе просте или проширене структуре (нпр. *gül gibi; kilise direği gibi*).

У Србији, као и у Турској нису до сада публиковани

- 1 Придеви с постпозицијама *gibi* и *kadar* и аблативом компарације спадају у атрибуте, зависне елементе који ближе одређују придев: *kar gibi beyaz*, бео као снег.
- 2 Постпозиција *kadar* јавља се у једнотомном речнику турског језика *Türkçe Sözlük* (ТС) само код четири именице као варијанта код следећих поредбених израза: *arzuhal gibi/kadar* 'који је попут петиције, предугачак (о писму)', *eskisi gibi/kadar* 'као што је и било, као и пре', *faraş gibi /kadar* 'јакко велик, разјапљен (о устима)', *kiyamet gibi/kadar* 'веома много' (Сел 2010: 503).

једнојезични речници поредбених фразеолошких јединица. Такође, не постоје ни двојезични, српско-турски, односно турско-српски речници поредбених фразеолошких јединица.

Устаљена поређења лексикографима представљају проблем када су у питању начин њиховог представљања, као и критеријуми за њихово укључивање у речник. Према С. Гољак (2009: 212) издвајају се два критеријума за укључивање поредбених фразеологизама у речнике: степен репродуктивности и устаљености и идиоматичност израза.³ Код идиоматичности израза битно је да ли у речник укључивати изразе без семантичке промене компоненти (*бео као снег* и сл.). Ауторка истиче да је општи став да у састав једнојезичних нормативних и фразеолошких речника обично улазе само узелне јединице са високим степеном репродуктивности и устаљености, док изрази са нултим степеном идиоматичности изостају.

Лексикографске традиције у србистици и туркологији се разликују по питању представљања поредбених фразеолошких јединица. Као главни извор за турски језик послужио је *Türkçe Sözlük* (ТС), који издаје Речнички огранак Турског лингвистичког друштва и он представља најобухватнији једнотомни речник турског језика, чије је прво издање изашло 1945. године, а крајем 2010. године објављено је обogaћено 11 издање. У речник су укључени поредбени фразеологизми с нултим степеном идиоматичности, односно устаљена поређења

3 У турској научној литератури углавном се поредбени изрази деле на оне који припадају постпозицијској групи, нпр. *bal gibi* 'попут меда' и на оне који припадају глаголској групи и који се третирају као да су стекли статус израза; *kedi ciğere bakar gibi bakmak* 'гледати као мачка цигерицу'. Међутим, обема групама је надређена постпозиција *gibi*, јер је део поредбене структуре свих израза.

попут *bıçak gibi* (као нож) *ince, keskin* (танак, оштар); *asker gibi* (као војник) *disiplinli, düzgün* (дисциплинован, организован); *kar gibi* (као снег) *temiz, beyaz* (чист, бео); *tilki gibi* (као лисица) *kurnaz kimse* (препреден); *kömür gibi* (као ђумур) *simsiyah* (потпуно црн); *limon gibi* (као лимун) *sağı, çok sağı* (жут, јаркожут). Устаљена поређења често се подударају у турском и српском језику. Турска лексикографска пракса је таква да се код придевских поредбених фразеолошких јединица у оквиру речничког чланка наводи само део поређења који је носилац фразеологизације, односно еталон, док изостаје тематски део, *tertium comparationis* као неидиоматичан члан.

Поредбене фразеолошке јединице у српском језику се према категоријалном значењу деле на придевске (адјективне), глаголске (вербалне), прилошке (адвербијалне) и именичке (супстантивне) поредбене фразеологизме.

а) придевске (адјективне) поредбене фразеолошке јединице:

спор као пуж; ружан као лопов; пијан као ђускија; дебео као свиња; глуп као дудук

црн као зифт, црн као катран: глуп као тава; јасан као сунце.

б) глаголске (вербалне) фразеолошке јединице:

пливати као риба; спавати као топ; јести као врабац; покиснути као миш; радити као сат; пушити као Турчин; хркати као слон; јести као гладна година; проћи (пored кога, чега) као поред турског гробља.

в) прилошке (адвербијалне) фразеолошке јединице:

као метак; као ветар; као бог; као фурија; као мачка репом. Она то тако увек, као маца репом у значењу: површно, овлаш.

г) именички (супстантивни) поредбени фразеологизми:

глас као из бурета; врућина као у паклу; тишина као у гробу.

Поредбене фразеолошке јединице у турском језику би се према категоријалном значењу могле да поделе на придевске (адјективне), глаголске (вербалне), именичке (супстантивне) и прилошке (адвербијалне) поредбене фразеологизме и наводе се у речнику под изразима код одредничке речи која представља еталон, поредбени део конструкције, мада се ретко у речницима наводе они који садрже придев или именицу као референт поређења: *gün gibi açık* 'јасан као дан', *leş gibi sarhoş* 'пијан као леш', *makine gibi adam* 'врло брз и вредан човек'.

а) придевске (адјективне) поредбене фразеолошке јединице:

Као што је већ наглашено, тематски део, референт се код придевских поредбених фразеолошких јединица не наводи. Придевске поредбене фразеолошке јединице спадају у просте поредбене јединице у чијој је структури поредбени део изражен спојем постпозиције *gibi* и субјекта поређења. Субјекат поређења јесте појам с којим се врши упоређење (еталон), и може бити представљен именицом, што је најчешћи случај (*banka gibi* 'јакко богат'), затим именичком фразом (1. и 2. генитивна веза: *mart kedisi gibi* 'попут враголана, Казанове'; *deli kızın çeyizi gibi* 'лоше одабран (о одећи, намештају)'), атрибутском синтагмом (*deli Raziye gibi* 'као луда Разија, као луда Наста'), сложеницом (*akarsu gibi* 'као текућа вода, непрекидан, непрестан'), парти-

ципом⁴ (*kazık yutmuş gibi* ‘усправан, као да је прогутао мотку’) и везничком конструкцијом (*kedi ve köpek gibi* ‘као пас и мачка’).

Они се дефинишу на неколико начина у турском једнојезичном речнику, односно у турско-српском речнику (Ђинђић 2014). Често речничка дефиниција у речнику турског језика представља основу поређења, на пример: *fidan gibi* (као изданак) *ince ve uzun* (boy) (танак и дугачак (о стасу)). У турско-српском речнику дефинисано је на следећи начин: *fidan gibi* ‘витак, стасит’. Еквивалент у српском језику био би *витак као јела, бор*. Израз *istakoz gibi çok kırmızı* (веома црвен) у турско-српском речнику дефинисан је као ‘црвен као рак’ (под *istakoz*, Ђинђић 2014). Под одредницом *zurna* која именује зурлу, народни дувачки оријентални инструмент наведен је израз *zurna gibi dar* (*pantolon*) (‘узак (о панталонама’)). У двојезичном је дефинисан као *узан (о панталонама)*, што би био еквивалент српском *узан као фрула*.

б) глаголске (вербалне): *bey gibi yaşamak* ‘живети у изобилју, живети као бубрег у лоју’; *kene gibi yarıştamak* ‘не оставити, не остављати на миру, (за)лепити се као крпељ’; *parağan gibi tekrarlamak* ‘поновити, понављати као папагај’; *çocuk gibi sevinmek* ‘јакко се обрадовати, обрадовати се попут детета’; *hindi gibi kabarmak* ‘шепурити се као ћуран’;

в) именичке (супстантивне) поредбене фразеологизме: *makine gibi adam* ‘врло брз и вредан човек’.

г) прилошке (адвербијалне) *aç kurt gibi* ‘жељно’; *aksi gibi* ‘на несрећу, нажалост, као за инат’; *anasının*

4 Глаголски партиципи и постпозиција *gibi* служе за изражавање субординације на морфолошко-синтаксички начин: *Bilmez gibi soruyor* (пита као да не зна) (Чаушевић 1996: 519).

ak sütü gibi (helal olsun) ‘нек ти је са срећом, нек тече као мајчино млеко’; *bayrak gibi* ‘јасно, очигледно’; *cillop gibi* ‘сјајно, блиставо’; *çörten gibi* ‘бујно, као олук’; *damdan düşer gibi/düşercesine* ‘неумесно, у невреме, изненада (рећи, урадити и сл.)’.

Бројни су примери поредбених фразеолошких јединица које у себи садрже турцизме као компоненте израза у српском језику: *ружан као акреп* ‘веома ружан’; *глуп као हुскија* ‘сасвим глуп’; *пијан као हुскија* ‘јакو пијан, потпуно пијан’; *глуп као дудук* ‘веома глуп’; *као шећер, као од шећера* ‘врло слadak; веома леп, љубак, пријатан’; *раван као тенсија* ‘потпуно раван’; *познавати/знати као свој џеп (нару у кеси)* ‘веома добро, одлично познавати, знати’; *живи као паиша* ‘живи врло богато и раскошно’; *живети као бег* ‘живети у изобиљу’; *коштати као светог Петра кајгана* ‘пуно, скупо коштати’.

Наведени турцизми припадају категорији добро адаптираних турцизама, док настанак фразеологизма са турцизмом као главном компонентом управо указује на његов активни статус у српском језику, јер је за настањак фразеологизма потребно да реч буде фреквентна по употреби. С друге стране, у српском језику се јављају и фразеолошке јединице које у себи садрже застареле турцизме као компоненте израза у српском језику. Фразеологизми који садрже овакве лексеме су неретко и сами застарели и припадају категорији такозваних фразеолошких архаизама. На пример, у Речнику САНУ под одредницом *јемин* дат је израз *забринути се као јемин о марту* ‘много се забринути’ (јер су се јемини обично у марту мењали): *Забринуо се као јемин о Марту* (НПосл Вук, 99), док је у Речнику МС дата под истом одредницом варијанта *замислио се као јемин о марту* у значењу много се замислио (јер су се јемини обично у марту мењали), али без потврде. Историзмом *јемин* именовано се управ-

ник, надзорник, а у марту је било време када крећу нови закупи јавних прихода (царине, скеле, хамами, ханови, тржнице, приходи од риболова, рудника и сл.) које су емини давали под закуп, као и сравњивање дугова. У турском не постоји еквивалентан израз, а истраживања су показала да се и код осталих поредбених израза (на пример, *глуп као ћускија*, *пијан као ћускија*, *псује као амалин*) углавном ради о настанку израза на домаћем терену (Ђинђић, Ипек 2014: 345–347).

Проналажење еквивалената за устаљена поређења и фразеолошке јединице спада у захтеван лексикографски посао у двојезичној лексикографији. Нека поређења се поклапају, представљају потпуне коресподенте, на пример *arı gibi* = *вредан као пчела*, *fıçı gibi* = *дебео као буре*; *su gibi bilmek* = *знати као воду* ‘знати одлично’; *paşa gibi yaşamak* = *живети као паша* ‘живети врло добро, богато и сл.’; *bey gibi yaşamak* = *живети као бег* ‘живети у изобиљу’. Без обзира на постојање коресподената, треба водити рачуна и о њиховој фреквенцији, те би за наведене глаголске поредбене фраземе *su gibi bilmek* и *paşa gibi yaşamak* требало у речнику да се наведу и оне које су учесталије и познатије говорницима, у овом случају *знати као оченаш* и *живети као бубрег у лоју*.

Има и оних примера који се разликују, на пример у српском је *лепа као вила*, *лепа као слика* у турском је *лепа као месец* = *ay gibi*. У двојезичном речнику је дата дефиниција ‘лепа као слика (о жени, девојци)’. За особу која је пијана у српском језику се користе изрази *пијан као летва*, *пијан као мајка*, *пијан као клен*, *пијан као дуга*, *пијан као смук*, *пијан као свиња*, *пијан као чеп*, *пијан као бачва*, *пијан као ћускија*, *пијан као клада*, док се у турском језику користе изрази *fitil gibi* ‘пијан као фитиљ’, *bulut gibi* ‘пијан као облак’, *kütük gibi* ‘пијан као дебло’, *leş gibi* ‘пијан као леш’, *zil gibi* ‘пијан као звоно’. Приликом превођења израза који немају еквиваленте у српском

језику јављају се тешкоће у вези са интерпретацијом значења и избором преводних поступака. Преводаца има задатак да нађе изразе адекватне по значењу, сликовитости и стилској боји израза, а веома често треба да познаје и лингвокултуролошку позадину.

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдацић, Ајдацић 2015: Д. Ајдацић и Л. Н. Ајдацић, *Поредбена српско-украјинска фразеологија* (Библиотека Монографије; књ. 6), Београд: Алма.
- Вуловић 2015: Н. Вуловић, *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања* (монографије књ. 23), Београд: Институт за српски језик.
- Гољак 2009: С. Гољак, Устаљена поређења у српском и белоруском језику са аспекта идиоматичности, Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1, Филолошки факултет, Београд, 211–220.
- Ђинђић 2014: М. Ђинђић, *Yeni Türkçe - Sırpça Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ђинђић, Ипек 2014: М. Ђинђић, S. I. İpek, Sırpçadaki deyim birimlerin bileşeni olarak eski Türkçe alıntılar, u: Mustafa Özkan i dr. (ur.), *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* (30 Eylül – 04 Ekim 2013 – İstanbul), *VIII. International Turkology Congress* (30 September – 04 October 2013- Istanbul), *Bildiri Kitabı, Book of papers*, Istanbul: Istanbul Üniversitesi Yayın No.: 5197, Edebiyat Fakültesi Yayın No.: 3454, 341–350.
- Марјановић 2017: С. Марјановић, Поредбене фраземе с компонентом *сotte/као* у француском и српском језику (докторска дисертација), Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Мршевић 1987: Д. Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Монографије, Књига LX, Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Мушовић 2002: А. Мушовић, *Соматске фразеолошке јединице за изражавање емоција и њихова синтаксичка функција*

(на материјалу руског и српског језика), Косовска Митровица: Филозофски факултет.

- Николић 1973: Б. Николић, Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику, *Наш језик*, XX/1–5, Београд: Институт за српски језик САНУ, 7–13.
- Пејановић 2010: А. Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*, , Монографије и студије, књига 7, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, Његошев институт.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (I–VI). I–III, Нови Сад – Загреб: МС – МХ, 1967–1969. IV–VI, Нови Сад: МС, 1969–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–21, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- Сел 2012: G. Sel, Türkiye Türkçesinde gibi Edatıyla Kurulan Benzetmeli Anlatımlar, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Ankara, 499–512.
- ТС 2010: *Türkçe Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 11. bs.
- Чаушевић 1996: Е. Џаушевић, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Marija Đindić

COMPARATIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN SERBIAN AND TURKISH

Summary

This paper deals with an analysis of the comparative phraseological units found in contemporary Serbian and Turkish. A significant number of Serbian and Turkish phraseological units

coincide, which may be due to the universal character of such comparisons, for example *vredan kao pčela* = *arı gibi* (hardworking as a bee), *debeo kao bure* = *fıçı gibi* (thick as a barrel). On the other hand, there are some examples that illustrate the lack of equivalence of phraseological comparisons, considering the peculiarities and specificity of the national character, the way of life etc. When translating comparative phraseological units that have no equivalents in the Serbian language, some difficulties occur considering the interpretation of meaning and choice of translation procedures. The translator has the task to find expressions that are adequate in terms of meaning, imagery and stylistic color of the expression, and very often he needs to know the linguistic and cultural background.

Key words: comparative phraseological units, phraseology, lexicography, Serbian, Turkish.